

Etymologicum Fenno-Ugricum parvum¹

Vertailevan, historiallisen kielen-
tutkimuksen pääpyrkimyksiä on van-
hastaan ollut sanojen etymologointi,
so. kielen sanain alkuperän ja histo-
rian tutkiminen ja esittäminen. Jo
viime vuosisadalla ilmestyi laajoja ns.
etymologisia sanakirjoja, sekä koko-
naisten kielikuntien yhteistä sanastoa

esittäviä että yksityisten kielten sano-
jen alkuperää selvittäviä. Suomalais-
ugrialaisten kielten yhteistä sanastoa
käsitteleviä vertailevia sanakirjoja il-
mestyi 1800-luvun loppupuolella kak-
sikin, nim. József BUDENZIN Magyar-
ugor összehasonlító szótár (vv. 1873
—1881) ja OTTO DONNERIN Vertai-

¹ BJÖRN COLLINDER *Fenno-Ugric Vocabulary*. An etymological Dictionary of Uralic Languages. Almqvist & Wicksell, Uppsala 1955. XXII+212 s.

leva Sanakirja Suomalais-Ugrilaisten kielten alalla (I osa v. 1874, II osa v. 1876 ja III osa v. 1888). Näissä vanhoissa teoksissa on tietysti paljon selaista, mitä nykyajan tutkimuksen kannalta ei enää voi pitää oikeana. Tämä on helposti ymmärrettävissä: ottihan suomalais-ugrilainen kielen tutkimus niiden ilmestymisaikoihin vasta alkuaskeliaan, ja tiedot varsinkin ns. etäsukukielistämme olivat kovin niukat. Vasta noiden teosten ilmestymisen jälkeen alkoi järjestelmällinen suomalais-ugrilaisia kieliä koskevan aineksen kerääminen, joka nimenomaan etäsukukielten osalta oli erittäin vilkasta vuosisatamme parilla ensimmäisellä kymmenellä. Uuteen, luotettavaan aineistoon perustuvia etymologioita julkaisivat tutkijat tuolloin ja sen jälkeen eri aikakauskirjoissa sadoittain, mutta varsinaiset uudet etymologiset sanakirjat pysyivät kauan suunnittelu- ja valmisteluvaiheissa. Unkarissa ilmestyi v. 1914 ZOLTÁN GOMBOCZIN ja JÁNOS MELICHIN unkarin kielen etymologisen sanakirjan (Magyar etymologiai szótár) ensimmäinen vihko, mutta monet syyt, ennen kaikkea I maailmansota jälkiseurauksineen, hidas-tuttivat teoksen ilmestymistä niin, että vuoteen 1944 mennessä, jolloin sanakirjan valmistaminen lopullisesti keskeytyi, oli ehditty vasta *ge*-alkuisiin sanoihin (viimeinen sana 17. vihossa on *geburnus*). V. 1941 ilmestyi edellistä paljon suppeampi, mutta täydellinen unkarin etymologinen sanakirja, GÉZA BÁRCZIN Magyar szófejtő szótár. Tämän jälkeen ehti kulua taas, nytkin suurimmaksi osaksi maailmansodan vuoksi, runsaat toistakymmentä vuotta, ennen kuin suomalais-ugrilaisia kieliä esittelevien etymologisten sanakirjain luku lisääntyi: v. 1955 ilmestyivät melkein yhtäaikaa Y. H. TOIVONEN Suomen kielen etymologisen

sanakirjan I osa ja BJÖRN COLLINDERIN Fenno-Ugric Vocabulary. Näistä Y. H. Toivosen sanakirjan I osa esiteltiin yksityiskohtaisesti Virittäjässä vuonna 1955, s. 277—. A. J. Joen artikkelissa kosketeltiin jonkin verran myös Collinderin Vocabularya, mutta tämä teos ansaitsee Virittäjässä omankin käsittelynsä.

Fenno-Ugric Vocabulary on oikeastaan itsenäinen I osa Collinderin toimittamasta suomalais-ugrilaiden kielten käsikirjasta, jonka toinen osa on v. 1957 ilmestynyt Aimo Turusen Virittäjän viime vihkossa (s. 116—) esittelemä Survey of the Uralic Languages. Vocabularyn johdannossa esitellään ensinnä mahdollisimman lyhyesti eri suomalais-ugrilaiset ja urallilaiset kielet sekä niiden sukulaisuussuhteet. Sen jälkeen tehdään johdannossa selkoa teoksessa noudatetusta transskriptiosta, joka poikkeaa melkoisesti siitä, mitä useimmissa teoksen lähteissä on noudatettu.

Tunnettua on, että suomalais-ugrilaiden kielten tutkijain piirissä jo kauan on pidetty tarpeellisena transskription yksinkertaistamista. Käytössä oleva E. N. SETÄLÄN ja K. B. WIKLUNDIN vuosisadan vaihteen tienoilla suunnittelema ns. suomalais-ugrilainen transskriptiojärjestelmä — jos, kuten varsinkin eräissä etäsukukielten sanakirjoissa ja tekstijulkaisuissa on tehty, käytetään hyväksi kaikkia järjestelmän tarjoamia mahdollisuuksia diakriittisen merkein osoittaa tarkasti ääntämyksen laatua — on varsinkin kirjapainotekniikan kannalta hankala. Vain harva kirjapaino Suomessa — muista maista puhumattakaan — pystyy saamaan aikaan kunnollista transskriptiojärjestelmämme monien diakriittisten merkkien — tarkkeiden — ympäröimiä kirjaimia sisältävää latomusta. Varsinaisessa foneettisessa ja äännehistoriallisessakin tutkimuk-

nessä tarkasta transskriptiosta on tietysti erinomaisen suurta hyötyä, mutta esim. merkitysoyellisissä tutkimuksissa hyvin riittää varsin yksinkertaisenkin tarkekirjoitus. Collinder on Vocabularyaan (ja Surveyta) varten luonut oman yksinkertaisen transskriptionsa (tai ehkä oikeammin suomalais-ugrilaisten kielten yleisortografian), jota on pidettävä onnistuneena ja varsinkin oppikirjoihin hyvin sopivana. Ehkä siinä erässä kohdin kuitenkin on tarpeettomasti liiaksi poikettu vanhan transskriptiomme periaatteista. Ei voitane pitää onnistuneena esim. sitä, että *é* kirjain tarkoittaa sekä *tš*:ää että *tš*:ää, siis yleensä liudentunutta affrikaattaa, ja *č* taas sekä *tš*:ää että *tš*:ää (= kakuminaalista *tš*:ää). Ja kun teoksessa kansainväliseen tapaan esim. sanskritin sanoissa vokaalin pituutta osoitetaan kirjaimen päällä olevalla viivalla, olisi tämä tapa kai voitu säilyttää suomalais-ugrilaisten kielten yksinkertaistetussakin tarkekirjoituksessa: siinä kuitenkin vokaalin pituutta osoitetaan suomen ortografian tapaan kahdella vokaalimerkillä. Monimutkaisen transskriptiomme yksinkertaistamisessa olisi loppujen lopuksi kai mahdollista päästä kirjapainotekniikan — ja kirjapainolaskujen — kannalta tyydyttäviin tuloksiin vanhoista perusmerkeistä luopumattakin: olisi vain vähennettävä diakriittisten merkien käyttöä esim. tyytymällä silloin, kun se sopii kielen systeemiin ja on tutkimuksen tarkoituksiin riittävää, äänten pituuden merkinnässä vain kolmeen (pitkään, puolipitkään ja lyhyeen) asteeseen ja jättämällä äänneiden kvaliteetin merkinnässä kirjainten alta pois takaisuuden ja etisyyden (= kulman kärki taakse- resp. eteenpäin) sekä tiukkuuden ja höllyyden (= kulman kärki ylös- resp. alaspäin) merkit. (Keskivokaalin merkki, kaari

kirjaimen alla, olisi säilytettävä, mutta monet muut — kirjapainon kannalta varsin työläät — kirjainten alla olevat diakriittiset merkit ovat haittatta poistettavissa.) — Yksinkertaistettua transskriptiotaan Collinder käyttää vain siinä aineksessa, jonka hän on saanut suomalais-ugrilaisella järjestelmällä kirjoitetuista lähteistä. Suomen kielen sanat ovat Vocabularyssa tavallisen ortografiamme mukaisessa asussa, unkarin sanat unkarin ortografian mukaisessa ja norjanlapin sanat Nielsenin ortografian mukaisessa asussa.

Muulta sisällöltään Collinderin Vocabulary liittyy alussa mainittuihin suomalais-ugrilaisten (ja uralilaisien) kielten etymologisten sanakirjain uranuurtajiin: se käsittelee kaikkien uralilaisten ja suomalais-ugrilaisten kielten sanastoa yhteisesti, ei minkään yksityisen kielen sanastoa erikseen. Esitystavaltaan teos on äärimmäisen suppea: kaiken kaikkiaan se sisältää lopussa olevine sanahakemistoineen ja kirjallisuusluetteloineen vain 212 sivua. Uralilaista ja suomalais-ugrilaista yhteissanastoa varsinaisesti käsittelevillä 141 sivulla tulee mainituksi runsaat tuhat etymologiaa. Tällaiseen paljon sisältävään suppeuteen on päästy jättämällä pois lähdeviitaukset. Yleensä sana-artikkeleissa siinäkin tapauksessa, että käsiteltäviä sanoja on aiemmin etymologioitu kahdella tai useammalla tavalla, on mainittu vain yksi yhdistelmä, tekijän parhaimmaksi arvioima. Vain ani harvoin tapaa artikkeleista huomautuksia useammasta kuin yhdestä sanan selitysmahdollisuudesta. Epävarmoina pitämänsä yhdistelmät Collinder on osoittanut kysymysmerkein.

Vocabularyn varsinainen sanakirjaosa jakautuu kolmeen jaksoon, joista ensimmäisessä (Uralic Word-list) mainitaan suomalais-ugrilaistille sekä sa-

mojedikielille yhteiset sanat (n. 470 etymologiaa) ja toisessa jaksossa (Feno-Ugric Word-list) suomalais-ugrilaiseen kantakieleen palautuvat sanat (n. 500 etymologiaa); kolmannessa jaksossa (List of Indo-european Loan-Words) esitetään joukko suomalais-ugrilaisten kielten indogermaanisiksi lainoiksi katsottuja sanoja (66 etymologiaa). Tämän jälkeen on vielä lisäyksenä Uralo-altaica -niminen osasto; siinä mainitaan 72 sellaista suomalais-ugrilaista tai uralilaista sanaa, joilla näyttää olevan sekä äänne- että merkitysvastine altailaisissa kielissä. Toistaiseksi ei ole ratkaistavissa, perustuvatko nämä yhtäläisyydet lainaan vai alkusukulaisuuteen. Tässä osastossa Collinder mainitsee kunkin sanan olettamassaan suomalais-ugrilaisen kantakielen asussa. Vocabularyn muissa osissa vastaavanlaisia rekonstruktioita on tuiki harvoja. Kuitenkin tällaiset oletettavat kantakielen äänneasiat olisivat suuresti havainnollistaneet teoksen käyttäjälle monien sanain etymologista yhteenkuuluvuutta (esim. sm. *kyy* << *küje ~ md. *kuj*, votj. *kii* jne., sm. *luu* << *luve ~ md. *lov-aža* jne., sm. *jää* << *jäņe ~ lp. *jięņā*, mdM *jej*, E *ej*, *ev*, *eņ* jne.)

Suomalais-ugrilaisten kielten tutkimuksessa etymologointi on aivan viime aikoihin saakka perustunut etupäässä konsonantisuhteiden huomiioon ottamiseen. Vokaaliston osalta tarkattiin aiemmin yleensä vain etutai takavokaalisuutta, eikä aina edes sitäkään. Pidettiin näet oikeana Setälän teoriaa, että suomalais-ugrilaisen (ja uralilaisen) kantakielen vokaalilistossa olivat vallinneet samantapaiset ablaut-suhteet kuin indoeurooppalaisessa kantakielessä. Nämä ablaut-suhteet sittemmin muka sekaantuivat suomalais-ugrilaisissa kielissä, ja sen perusteella oli mahdollista pitää

etymologioissa oikeina mitä kirjavimpia ja oikullisimpia vokaalien vastavuuksia. Kymmenkunnan viime vuoden aikana on ennen kaikkea ERKKI ITKONEN tutkimusten perusteella käynyt ilmeiseksi, että Setälän ablautoletus oli väärä ja että kaikkien suomalais-ugrilaisten kielten, vokaaleiltaan niinkin oikukkaiden kuin tšeremissin ja permiläisten kielten, vokaalilisto pohjimmiltaan kuvastaa sellaista suomalais-ugrilaisen kantakielen vokaalijärjestelmää, joka kaikessa olennaisessa on varsin lähellä ims. kielten (ja lapin sekä mordvan) perusteella pääteltävissä olevaa kantasuomen vokaalilistoa. Nykyisin suomalais-ugrilaisten kielten sanain alkuperän tutkimuksessa on pakko kiinnittää entistä paljon enemmän huomiota myös vokaalisuhteisiin: monia sellaisia etymologioita, jotka parikymmentä vuotta sitten katsottiin kiistattoman oikeiksi, on nyt pidettävä varsin epäiltävinä, jopa väärinä. Nimenomaan tältä pohjalta ovat ERKKI ITKONEN *Ural-Altäische Jahrbücher XXVIII*, 1956, s. 56— ja A. J. JOKI *FUF XXXII*, 1956, s. 46— tehneet useita painavia huomautuksia Collinderin Vocabularyn sanayhdistelmiä vastaan. Suurimman osan heidän huomautuksistaan Collinder on ottanut varteen v. 1957 ilmestyneen *Survey of the Uralic Languages*-teoksensa lopussa olevissa Vocabularyn lisäyksissä ja korjauksissa. Niissä mm. kehoitetaan Vocabularysta kokonaan poistamaan 19 etymologiaa ja jäljelle jäävistä lukuisiin neuvotaan liittämään epäiltävyyttä osoittava kysymysmerkki. Eräät etymologiain yhteyteen kuuluvat sanat saavat korjauksissa eteensä jopa kaksikin kysymysmerkkiä, mikä merkinnee likipitään samaa kuin sanan poistaminen esitetystä yhteydestä. Collinderin suosittelemin korjauksin ja lisäyksin varustettuna

Vocabulary antaa etymologisen tutkimuksemme nykyvaiheesta huomattavasti oikeamman kuvan kuin alkuperäisessä muodossaan.

Seuraavassa esitän eräitä vähäisiä huomioita, joita olen tehnyt Vocabularya lukiessani ja merkitessäni siihen Surveyssa mainittuja lisäyksiä ja korjauksia. Huomioni koskevat vain suomen sanoja.

Sm. *kamahlo*, *kahmalo* (s. 22.): edellinen muoto on syntynyt metateesin kautta jälkimmäisestä. Sana ei kuulu Vocabularyssa mainittujen lapin, mordvan, syrjäänin ja jurakin sanain yhteyteen (ne kyllä ovat toistensa etymologisia sukulaisia), vaan on ilmeisesti samaa kantaa kuin verbit *kahmata*, *kahmia*, *kahmaista* jne., vir. *kahmata* 'siepata, kaapata, varastaa', *kahmitseda* 'haroa käsiinsä, haalia'. Vrt. TOIVONEN SKES I s. 140, s.v. *kahmata* ja *kahmalo*.

Sm. *kato* (s. 22) kuuluu varmasti mainittujen muiden suomalaisten sanojen yhteyteen, joten kysymysmerkki sen edestä on poistettava. Suomesta olisi ollut mainittava myös verbit *kadota*, *kadottaa*.

Sm. *loukko*, *loukka*, *loukas* ~ *loukkaa* (s. 32) lienevät *lovi*-sanana johdoksia, kuten ovat ajatelleet mm. K. B. WIKLUND Le monde oriental V, s. 113 ja KALIMA Vir. 1945, s. 414 (*loukka* < *lov + *kka*). Missään tapauksessa sanat eivät kuulu mainittujen tšeremissin ja ostjakin sanain yhteyteen.

Sm. *lysi* ~ *lyte-* (s. 32): sulkumerkeissä kysymysmerkillä varustettu muoto *nysi* (: *nyte-*) on tietysti alkuperäinen, *lysi* myöhäisempi muoto. Juuri *n*-alkuinen *nysi* muotohan on lp. *náddá*, md. *ned'* jne. sanain äänneellinen vastine, joten sen tulisi olla kysymysmerkittä sana-artikkelin alussa.

Sm. *oiva* (s. 44) sanan edestä voinee

huoletta poistaa kysymysmerkin, sillä sana sopii oivallisesti sekä äänneasul-taan että merkitykseltään 'päästä' merkitsevään lapin, tšeremissin, vogu-lin ostjakin jne. sanain yhteyteen. Merkityksen suhteen vrt. esim. ven. *golova* 'pää' ~ *golovnoj* (Dal) 'ensim-mäinen, paras, oivallinen'. Vrt. myös sm. *oivaltaa* 'ymmärtää, käsittää' = lp. *oaiveldit* 'think; suppose'.

Sm. *takkala* 'lumen tarttuminen suksien tai reenjalasten pohjiin, ras-kas keli', *takero* 'tahmea, paksu massa', *takalta-*, *takelta-*, *takerta-* 'tarttua kiini-ni' jne. (s. 61) sanain kanssa lienee samaa pesyettä ka *takki*: *takkikeli* Vocabularyssa mainituista sanoista ei ainakaan syrjäänin sana äänneel-lisistä syistä kuulune tähän, tuskin ostjakinkaan sana.

Sm. ?*tottu* (probably < **tonttu-*) (s. 67): *tottua* lienee kuten myös *totella* suomen *tosi* sanan johdos, ks. HAKU-LINEN Vir. 1927 s. 229, eikä kuulu esitettyjen mordvan, tšeremissin jne. 'oppimista' merkitsevien verbien yh-teyteen.

Sm. *virka* (s. 67) sanan alkumerkitys on 'rivi, jono' (ks. POSTI Vir. 1932, s. 48) eikä se hevin ole mitään su-kua tässä kohden mainitun 'lassolla pyydystämistä' merkitsevän jur. verbin kanssa; (olla) *vireessä* ja *virittää* eivät voi liittyä *virka*-sanaan koska esim. vepsässä on *viritada* 'virittää' (ei *virgitada). Lönnrotin mainitsemassa (olla) *virkeillä* ilmauksessa *k* lienee sekundäärinen. Huom. kuitenkin *vireä* ~ *virkeä* ja *viritä*: *viriiä* t. *virkiää*.

Sm. *huosi-* (s. 82): Y. H. Toivonen SKES I, s. 89 pitää epävarmana *huosia* verbin kuulumista tässä mainittujen vortj. *řužini* ym. etäsku-kielten verbien yhteyteen ja huomaut-taa, että *huosia* 'hangata, hieroa, kuu-rata' voi olla *hosia*, *huosia* 'korte' sanan johdos: onhan pesuhiisku usein val-mistettu kortteesta. Toivosen jälkim-

mäinen vaihtoehto on huomionarvoinen sikäli, että *huosia* 'hangata' ja *huosia* 'korte' todella saattavat olla samakantaisia.

Sm. *iha* (s. 82) ja *ihana*, *ihaille*, *ihastu-* (s. 130) voidaan ehkä liittää *iho*-sanaan, ks. AINO KANGAS Vir. 1956, s. 129— (*iha* alk. = 'iho'); tämä sanapesye ei siis kuulune syrj. *iš-* : *išti-* sanan yhteyteen eikä ole indogermaanisista lainaa.

Sm. *päre* (s. 106) saattaa perustua deskriptiiviverbiin *päristä* (vrt. *rove* ~ *ropista*, jne., ks. VIRTARANTA Vir. 1958, s. 27—), eikä siis liene ainakaan varmasti syrj. *pīrig* jne. sanain vastine.

Sm. *oras*, *orasa*, *oraisa* ja *ori* (s. 134) ovat luultavasti kaikki *ora* 'piikki, oas; naskali jne.' sanan johdoksia (ks. esim. RUOPPILA Kotieläinten nimitykset suomen murteissa s. 38—); niiden kuuluminen md:n *urš* -sanan yhteyteen ja lainautuminen 'orin jne.' merkityksessä indogermaaniselta taholta on epävarmaa. Kantasana, suomen *ora* sen sijaan kyllä voi olla indogermaaninen laina, kuten s. 134 esitetään.

Se suuri murros, joka etymologiassa tutkimuksessamme parhaillaan on tapahtumassa ennen kaikkea sen johdosta, että etäsukukielten vokaaliston laatu entistä suuremmassa määrin voidaan ottaa ja on otettava huomioon, kuvastuu Vocabularyssa olevista varsinkin monista yhdistelmäin epäiltävyyttä osoittavista kysymysmerkeistä. Senkin jälkeen, kun Collinder Surveyssa huomattavasti lisäsi kysymysmerkkien lukua, jää niitä eräissä kohdin kaipaamaan. Ainakin seuraavat etymologiat ovat suomen sanain osalta äänteellisistä tai muista syistä kysymysmerkin ansaitsevia: *jaarun* (s. 17), *kaha* (s. 20), *kontta* (s. 26), *kuore* (s. 29), *muli* (s. 36; Survey s. 517 huomautetaan tämän sanan deskrip-

tiivisyydestä), *lappa* (s. 31), *lapsi* (s. 31), *lattea* (s. 31; Survey s. 517 huomautetaan tämän sanan deskriptiivisyydestä), *natta* (s. 38), *neituri* (s. 38; sanan jurakkisamojedilainen — ja ainoa etäsukukielinen — vastine on alunalkaen merkitty kysymysmerkillä; Surveyssa s. 521 kehoitetaan lisäämään toinenkin kysymysmerkki; saman tien olisi kai koko etymologian voinut poistaa), *noro* (s. 41), *paljo* (s. 46), *pivo* (s. 49), *pudas* (s. 51), *rakas* (s. 54), *tukka* (s. 63), *väkä* (s. 66), *kaski* (s. 86), *käpsä* (s. 87), *kymi* (s. 93), *ota* (s. 105), ims. *ottaa* (s. 105).

Finno-Ugric Vocabulary on teoksen esipuheen mukaan tarkoitettu paitsi suomalais-ugrilaisen kielten opiskelijain apuneuvoksi myös antamaan indoeurooppalaisten ja altalaisten kielten tutkijoille mahdollisuuksia tutustua suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen tuloksiin, joissa on varmasti paljon varteenotettavaa yleisen kielitieteen kannalta. Semminkin jälkimmäiseen tarkoitukseen »Vocabulary» ja sen sisarteos »Survey» sopivat erinomaisen hyvin nimenomaan siksi, että ne on laadittu englannin kielellä: valtaosa tähänastisista vierailta kielillä julkaistuista suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen tulosten esityksistä on ollut saksankielistä. On kaikki syy uskoa, että nämä tavallaan uuden lukijakunnan puoleen kääntyvät Collinderin teokset levittävät kielentutkimuksemme tuntemusta entistä laajempiin piireihin. Vocabularysta Collinder ei tietysti ole tarkoittanutkaan teosta, jonka suhteen kaikki olisivat yksimielisiä. Tällaisenaan, keskustelua herättäneenä ja vastakin herättävänä Vocabulary täyttää jokaisen todella arvokkaan tieteellisen teoksen tärkeintä tehtävää: se antaa tutkimukselle uusia virikkeitä.

REINO PELTOLA